
ZWIĘKSZENIE ODPORNOŚCI ZASOBU ZABYTKOWEGO - DŁUGOTERMINOWE PRIORYTETY POLITYKI KONSERWATORSKIEJ W POLSCE

PAŁUBSKA Katarzyna ¹

¹ dr inż. Katarzyna Pałubska, Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Departament Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego
<https://orcid.org/0000-0002-3628-6421>

ABSTRAKT: Analiza bieżących problemów ochrony zabytków i priorytetów Państwa w zakresie dziedzictwa wykazały konieczność podjęcia tematów, które w sposób szczególnie wpływają na stabilność i efektywność systemu ochrony zabytków. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* ma na celu realizację przepisu art. 84 w związku z art. 86 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. *Krajowy program* jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. W projekcie *Krajowego programu 2023-2026* dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych płaszczyznach: organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce, stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach, komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce. Celem głównym aktualnego projektu *Krajowego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* jest *Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce*.

SŁOWA KLUCZOWE: polityka konserwatorska, zabytki, priorytety, Polska

Wprowadzenie

Ochrona dziedzictwa narodowego stanowi jedno z podstawowych zadań Rzeczypospolitej Polskiej, zdefiniowanych w art. 5 Konstytucji, obok ochrony niepodległości i nienaruszalności terytorialnej, zapewnienia wolności i praw człowieka i obywatela, bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony środowiska. Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, jako jeden z najważniejszych elementów postępowania z dziedzictwem, realizowane są przez Polskę w powiązaniu z kontekstem polityki gospodarczo-społecznej, ale stanowią również cel, którego wartość wykracza poza kategorie ekonomiczne.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest opracowywany na cztery kolejne lata. Tym samym zadania w nim wskazane nie wyczerpują katalogu wszystkich zagadnień związanych z problematyką ochrony zabytków w Polsce. Część rozwiązań na rzecz ochrony zabytków przewidziano w formie zadań wdrożeniowych z *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022* – z perspektywą włączenia uzgodnionych rozwiązań do *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* na kolejne lata.

Krajowy program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów¹. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego jest organem odpowiedzialnym za koordynację, monitorowanie i ewaluację realizacji *Krajowego programu* przez wszystkie zaangażowane w nią podmioty.

Do wszystkich wymienionych w *Programie celów i zadań* opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka. Prace przygotowawcze dotyczące rozpoznania potrzeb poszczególnych zadań, oraz podziału kompetencji rozpoczęto rok wcześniej, wprowadzając kompilacje zagadnień realizowanych przez Departament Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury, Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz nowo powołany w 2022 roku Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków.

Celem przygotowywanego *Krajowego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026* jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce².

¹ Zalaśńska K., Pałubska K., *Guidelines and Instructions of the General Conservator of Historical Monuments: New Tools for Conservation Policy*, [w:] *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021(68S), ss. 9–16, DOI: 10.48234/WK68SCONSERVATOR.

² Oddając artykuł do druku w 2023 roku prace nad uchwaleniem wersji końcowej *Krajowego Programu* nadal nie zostały zakończone.

Uzasadnienie dla wybranych zagadnień polityki konserwatorskiej

Dynamiczne zmiany w podejściu do celów strategicznych kraju, zagrożenia uaktywnione na przestrzeni ostatnich lat ujawniły występującą na wielu płaszczyznach presję na dziedzictwie i ochronie zabytków, o niespotykanej wcześniej skali. Zagrożenia antropogeniczne wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych i adaptacyjnych, pociągnęły za sobą konieczność przyspieszenia postępowań administracyjnych. Jednocześnie pandemia *covid* trwająca od 2020 roku wymusiła cyfryzację procesów budowlanych i przeniesienie baz dokumentacyjnych wielu instytucji do Internetu. Istotnym postulatem wpływającym na ocenę działalności organów administracji państwowej jest realizacja postulatu otwartego rządu, działających transparentnie i sprawnie instytucji państwowych, których działalność jest opisywana za pomocą powszechnie dostępnych danych. Wyzwaniem ogólnoswiatowym stało się także przeciwdziałanie zmianom klimatycznym, będące bezpośrednim zagrożeniem dla trwałości zabytków, ale także przekształcającym pośrednio oryginalne struktury zabytkowe w ramach wprowadzanych systemowo nowoczesnych materiałów i technologii. Zniszczenia dziedzictwa w wyniku działań zbrojnych na terenie Ukrainy wskazały również zagrożenia uznania zabytków za cele działań zbrojnych, które dotychczas wskazywano jako mało realne.

Kumulacja występujących już lub potencjalnych zagrożeń wskazała cel główny nowego *Krajowego programu* jako poszukiwanie nowych lub wzmacnianie istniejących narzędzi i metod przeciwdziałania degradacji dziedzictwa. Zwiększanie odporności zabytków to:

- weryfikacja zasobu grup zabytków szczególnie zagrożonych i rozproszonych – a więc struktur systemowych, trudnych do uchwycenia w tradycyjnym pojmowaniu obiektów objętych ochroną;
- działania ukierunkowane na efektywną ochronę najcenniejszych zabytków i wspieranie narzędzi, które pozwalają na zrównoważony rozwój tych form ochrony w oparciu o utrwalanie wartości zabytkowych, będących podstawą systemu zarządzania dziedzictwem, a więc ochrony i opieki zasobu oraz definicji legalnej zabytku;
- usprawnienie procesów administracyjnych i zwiększenie wydajności służb konserwatorskich;
- wzmocnienie narzędzi finansowego wsparcia prac przy zabytkach, dedykowanego do wszystkich grup użytkowników;
- wspieranie współpracy międzynarodowej w zakresie zrównoważonego rozwoju - tworzenia norm i strategii ukierunkowanych na łączenie tradycyjnych wartości dziedzictwa z wyzwaniami rozwoju ekonomicznego i ekologii;
- budowanie społeczeństwa świadomego wartości własnego dziedzictwa.

Cel główny został wstępnie określony w 3 celach szczegółowych oraz 8 kierunkach działań strategicznych:

- 1) Weryfikacja zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- 2) Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- 3) Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Weryfikacja zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości – cel 1

Nowe technologie w budownictwie, termomodernizacja, modernizacja infrastruktury drogowej i kolejowej czy dekarbonizacja, stały się nieodzownymi instrumentami realizacji w Polsce celów strategicznych Unii Europejskiej. Ekologiczne i pasywne budownictwo oraz szybki transport tworzą normy, którym tradycyjne „stare” rozwiązania budowlane nie są w stanie sprostać³. Dlatego konieczna jest weryfikacja zasobu i stworzenie narzędzi kompleksowej ochrony i zarządzania zwłaszcza obiektami najcenniejszymi i reprezentatywnymi dla wybranej kategorii i cech zasobu zabytkowego. Dlatego istotne jest włączenie Polski w najważniejsze programy międzynarodowe we współpracy z gremiami eksperckimi i wypracowanie spójnych narzędzi przeciwdziałania zagrożeniom. Intensywne działania adaptacyjne wymuszają także pilną weryfikację zabytkowych zespołów rozproszonych: architektury obronnej, zabytków kolejowych, wygaszanych obszarów przemysłu wydobywczego, czy lasów państwowych. Wsparcia merytorycznego służb konserwatorskich, projektantów i właścicieli wymagają przygotowania strategii działania (ochrony i zarządzania) na różnych szczeblach, zwłaszcza w przypadkach obiektów objętych szczególną ochroną i opieką Państwa. Doprecyzowanie przepisów i wzmocnienie ustawowych form ochrony zabytków w postaci pomnika historii i miejsc UNESCO dadzą podstawy prawne do zarządzania zasobem, który mimo swojej rangi ochrony systemowej, nie posiada przepisów wykonawczych do realizacji koniecznych działań.

Kierunek działań 1.1.: Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju

Dotychczasowe analizy zasobu zabytkowego wskazały obszary, które w ostatnich latach stanowią poważne wyzwanie lub są istotne dla polityki historycznej w Polsce. Ważną dla polityki ochrony zabytków grupą są zabytki należące do zasobu Skarbu Państwa, dla których Państwo pełni również rolę właściciela lub głównego zarządcy poprzez dedykowane jednostki i spółki, które sprawują bezpośrednią opiekę nad zabytkami. Podwójna rola Państwa wymaga wsparcia merytorycznego dla podmiotów, które nie zostały powołane bezpośrednio do praktycznego działania konserwatorskiego. Kompleksowe analizy, wartościowanie i wyłonienie obiektów najcenniejszych i reprezentatywnych, pozwoli służbom konserwatorskim prowadzić efektywną

³ Zalasińska K., Pałubska K., *Guidelines and Instructions of the General Conservator of Historical Monuments: New Tools for Conservation Policy*, [w:] *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021(68S), ss. 9–16, DOI: 10.48234/WK68SCONSERVATOR.

strategię ochrony i wspierania działań zarządczych. Do takiej grupy zaliczono zabytki leżące na terenie lasów państwowych, tereny kolejowe i obszary wydobywania paliw kopalnych.

Niespotykane dotąd środki finansowe przeznaczane na modernizację infrastruktury, a także wdrażanie polityki energetycznej zakładającej dekarbonizację kraju wykazały konieczność podjęcia zaawansowanych działań w celu weryfikacji zasobu dziedzictwa kolejowego i kopalnianego, których zasób w przeciągu najbliższych lat ulegnie znaczącym przekształceniom modernizacyjno-adaptacyjnym. Konieczne jest więc opracowanie weryfikacji zasobu, wprowadzenia kategoryzacji różnych elementów tego zasobu, ich zwartościowanie w ramach różnych kategorii, które po ocenie wartości powinny zostać wskazane do objęcia adekwatnymi formami ochrony. Kolejną grupą są obszary zabytkowe o dużym rozproszeniu i konieczności zintegrowanej ochrony wartości zabytkowych, przyrodniczych i krajobrazowych, realizujących zasadę zrównoważonego podejścia do dziedzictwa. Rozproszony i słabo rozpoznany zasób zabytkowy znajdujący się na terenach leśnych wymaga wsparcia i współpracy organów ochrony środowiska przyrodniczego i zabytków. Podobnej weryfikacji wymaga wielkoobszarowy zasób zabytków architektury obronnej⁴, które oparte na zupełnie innych zasadach kompozycji militarnej, wymykającej się z tradycyjnego rozumienia zasad kształtowania budownictwa użyteczności publicznej. Polska, która jest nazywana „*europęjskim skansenem fortyfikacyjnym*”⁵ opracowała wstępną koncepcję ochrony wielkoobszarowych zespołów, którą w ramach zadania można poddać weryfikacji i modelowemu wdrożeniu⁶.

Kierunek działań 1.2.: Ochrona i zarządzanie zabytkami o wybitnej wartości

Wieloletnie doświadczenia służb konserwatorskich wynikające ze słabego umocowania najcenniejszych zabytków w polskim systemie ochrony zabytków poprzez zapisy ustawowe wskazały aktualny kierunek działań jako istotny w uzupełnieniu systemu ochrony zabytków. Aktualne przepisy wskazują jedynie na reprezentacyjny charakter Pomnika Historii, którego realna ochrona może odbywać się jedynie na poziomie wojewódzkich lub miejskich służb konserwatorskich poprzez wpis do rejestru zabytków lub park kulturowy. Konieczne jest wypracowanie narzędzi kompleksowej, zintegrowanej ochrony i realnego nadzoru nad polityką konserwatorską względem najcenniejszego zasobu zabytkowego kraju. Niejasne są również przesłanki uznawania wybranych zabytków za pomników historii i prowadzenia zrównoważonej strategii ich zarządzania, oraz możliwości uznawania cennego zasobu rozproszonego – tzw.

⁴ Gruszecki A., et al., *Kartograficzne udokumentowanie zasobów budownictwa obronnego w Polsce od połowy XVIII wieku do 1945 roku*, Projekt badawczy KBN nr 7T07F03610, m-pis w części kartograficznej w zbiorach Zakładu Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1997.s

⁵ Wielgus K., et al., *Wprowadzenie do wytycznych i standardów dotyczących ochrony zabytkowych dzieł budownictwa obronnego*, Warszawa 2021, Syg. DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP, https://konserwator.nid.pl/media/procedure_standard/dziela-budownictwa-obronnego-wprowadzenie.pdf

⁶ Molski P., et al., *Wytyczne Generalnego Konserwatora Zabytków z 6 października 2021 dotyczące ochrony zabytkowych dzieł budownictwa obronnego - fortyfikacji wzniesionych od poł. XVIII w. do końca I wojny światowej*, Warszawa 2021, Syg. DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP, https://konserwator.nid.pl/media/procedure_standard/dziela-budownictwa-obronnego-wytyczne.pdf

wpisów seryjnych. Jednocześnie pomniki historii są zabytkami, które są i powinny być podstawową formą ochrony umożliwiającą aplikowanie do wpisania dobra na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – z tego względu wydaje się zasadne wypracowanie narzędzi i przepisów analogicznych do zaleceń międzynarodowych.

Kierunek działań ma na celu określenie modelu i systemu wartościowania zabytków, w oparciu o który zostanie wypracowana metodyka oceny wartości zabytkowych dla pomników historii, z możliwością wykorzystania wypracowanych zasad dla całego zasobu zabytkowego – biorąc pod uwagę, że takie wytyczne dla obecnej ustawy nigdy nie powstały. Zadanie dotyczące planów zarządzania dla pomników historii pozwoli poddać ewaluacji właściwy zakres ochrony, opieki, sposobów zagospodarowania w powiązaniu z mechanizmami finansowania i efektywnego nadzoru służb konserwatorskich, oraz stworzy narzędzie do weryfikacji kompetencji zarządczych, dając możliwość reagowania służb konserwatorskich w sytuacjach potencjalnych lub realnie występujących zagrożeń, a nie dopiero kiedy ministerstwo kultury rozpoczyna procedurę weryfikacji systemu zarządzania zabytkiem przy wpisie na LŚD UNESCO. Jednostki lokalne zarządzające najcenniejszymi zabytkami kraju dowiadują się więc o brakach i uchybieniach w zarządzaniu dopiero przy okazji aplikowania do poziomu ochrony międzynarodowej.

Ponadto w ramach wsparcia służb konserwatorskich, zarządów i właścicieli realizujących prace konserwatorskie na zabytkach zostanie wypracowany standard opracowania modelowego zakresu dokumentacji projektu konserwatorskiego, składania dokumentacji powykonawczej i realizacji profilaktyki konserwatorskiej, której zapisy powinny znaleźć swoje odzwierciedlenie w uaktualnionych przepisach wykonawczych do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Obecny systemem ochrony zabytków wskazuje formę Pomnika Historii jako formę ochrony wybitnych cech zabytków, których zachowanie leży jednak w zakresie kompetencji lokalnych samorządów lub zarządców nieposiadających wyspecjalizowanych jednostek zarządzania dziedzictwem. Dlatego kolejne zadania mają na celu wsparcie lokalnych interesariuszy w wypracowywaniu już istniejących narzędzi ochrony i zarządzania dostępnych w polskim systemie ochrony zabytków, ich weryfikacje pod kątem aktualnych potrzeb i zdiagnozowanych w poprzednich latach uchybień. Realizacja modelowych dokumentacji i aktualizacja poradników metodycznych w zakresie planu ochrony parku kulturowego pozwoli również na dostosowanie istniejących instrukcji do aktualnych oczekiwań i zmieniających się przepisów.

Aktualna sytuacja geopolityczna i destabilizacja klimatyczna wskazują możliwość występowania zagrożeń dla dziedzictwa, które dotychczas uznawano na rzadko występujące. Dlatego jednym z zadań jest również udzielenie wsparcia dla właścicieli i zarządców pomników historii lub dóbr UNESCO, w w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych, co może stać się podstawą do zmian przepisów, wypracowania mechanizmów szybkiego reagowania i dopracowania działań koordynacyjnych we współpracy ze służbami konserwatorskimi w tym zakresie, o ile weryfikacja wykaże taką konieczność.

Kierunek działań 1.3.: Realizacja międzynarodowych zobowiązań.

Miejsca znajdujące się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO są chronione przepisami prawa międzynarodowego na podstawie *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku, które po ratyfikacji przez Polskę w 1976 roku wymagają dalszej implementacji do przepisów krajowych. Przepisy wykonawcze do Konwencji zawierają wciąż uaktualniany dokument *Wytycznych Operacyjnych UNESCO*, który wskazuje chociażby na konieczność wyznaczenia strefy buforowej, opracowania planu zarządzania lub oceny oddziaływania inwestycji na dziedzictwo dla Miejsca Światowego Dziedzictwa. Przepisy te nie zostały zaimplementowane do krajowego porządku prawnego, dlatego podlegają dowolności realizacyjnej, a w przypadku narzędzi monitorowania stanu ochrony i jakości zarządzania miejscem UNESCO na poziomie służb konserwatorskich, Departamentu Ochrony Zabytków i wspierającej roli Narodowego Instytutu Dziedzictwa, nie istnieją przepisy wskazujące wymóg realizacji wytycznych operacyjnych, które jako przepisy wykonawcze konwencji muszą być przez Państwo realizowane właściwie i podlegają kontroli ze strony Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Ponadto dalszych analiz, implementacji zapisów konwencji lub uaktualnianych wytycznych oraz nowych narzędzi wdrożeniowych wymagają inne konwencje międzynarodowe, które powinny być częścią polityki ochrony zabytków w Polsce. Działań weryfikacyjnych wymaga Konwencja Haska z 1954, Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003, Konwencja UNESCO o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego z 2001, Konwencja ramowa Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro z 2005⁷, etc.

Wstępnego rozpoznania i wypracowania kierunków dalszego działania wymagają nowe zalecenia dotyczące zmian klimatycznych, szlaków kulturowych i wzmocnienia kwalifikacji zawodowych w ochronie dziedzictwa. Z tego też względu wskazane jest większe zaangażowanie Polski w prace eksperckich organizacji międzynarodowych: UNESCO, ICCROM, ICOMOS, Unia Europejska, czy federacji organizacji pozarządowych jak Europa Nostra. Włączenie się Polski w międzynarodowe inicjatywy, projekty, warsztaty, grupy robocze pozwoli na wzrost znaczenia Polski i jej dorobku w zakresie ochrony dziedzictwa na arenie międzynarodowej.

⁷ Ratyfikowane konwencje międzynarodowe Rady Europy:

- Grenada, ratyfikowana w 2011;
- Valetta, ratyfikowana w 1995;
- Florencja, ratyfikowana w 2004;
- Faro, ratyfikowane w 2022.

Ratyfikowane konwencje międzynarodowe UNESCO:

- 1954, Haga – ochrona dóbr kultury w przypadku konfliktu zbrojnego, Konwencja i I Protokół, ratyfikowane w 1956;
- 1970, Paryż – nielegalny handel dobrami kultury, ratyfikowana w 1974;
- 1972, Paryż – ochrona światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, ratyfikowana w 1976;
- 2001, Paryż – ochrona podwodnego dziedzictwa kulturowego, ratyfikowana w 2021;
- 2003, Paryż – ochrona dziedzictwa niematerialnego, ratyfikowana w 2011;
- 2005, Paryż – ochrona i promocja różnorodności wyrazu kulturowego, ratyfikowana w 2007.

Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków – cel 2.

Znaczący wzrost liczby postępowań administracyjnych w zabytkach (rocznie o 20-30%) wskazuje na konieczność poprawy efektywności i usprawnienia dostępu do baz danych cyfrowych w celu przyspieszenia weryfikacji dokumentacji niezbędnej do formalnej i merytorycznej oceny zgromadzonych materiałów, a także niezbędnej reformy systemu finansowania zadań ochrony i opieki nad zabytkami we współpracy międzyresortowej w zakresie m.in. kredytów preferencyjnych, crowdfundingu, ulg i zwolnień od podatku prac prowadzonych przy zabytku chronionym.

Z tego względu w ramach realizacji celu konieczne jest usprawnienie działań opartych na cyfryzacji postępowań budowlanych i archeologicznych, oraz stworzenie narzędzi cyfrowych do generowania niezbędnych danych statystycznych i sprawozdawczych w funkcjonowaniu służb konserwatorskich. Istotnym celem będzie również rozbudowanie przez Narodowy Instytut Dziedzictwa bazy danych zabytek.pl, stanowiącego kompendium wiedzy cyfrowej o poszczególnych zabytkach, oraz programu AZP+ (archeologiczne zdjęcie Polski) jako narzędzia zarządzania dziedzictwem archeologicznym. Uzupełniające zadania testowania technologii 3D i rozbudowy serwisu zabytek.pl, stanowią szeroko zakrojone działania mające na celu digitalizację dokumentacji o zabytkach, która w wersji papierowej może ulec bezpowrotnemu zniszczeniu, a także ułatwienie dostępu cyfrowego do wiedzy o zabytkach dla szerszego odbiorcy o zasięgu globalnym i bardzo szerokim profilu użytkownika.

Kierunek działań 2.1.: Cyfryzacja procesów administracyjnych

Zmiany w przepisach Kodeksu postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2023 r. poz. 775), konsekwencje epidemii COVID-19 a także rosnąca liczba postępowań administracyjnych w dziedzinie ochrony zabytków, które powinny być prowadzone bez zbędnej zwłoki stanowią okoliczności wymagające wzmocnienia technologicznego organów ochrony zabytków poprzez cyfryzację postępowań w obszarze budownictwa dotyczącego obiektów zabytkowych jak również wprowadzenia narzędzia sprawozdawczego dla urzędów konserwatorskich, odpowiadającego wyzwaniom współczesności. Istotnym wymiarem tego kierunku działań jest wprowadzenie programu szkoleń dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków, którego konsekwencją będzie podniesienie jakości realizacji procedury w zakresie ochrony zabytków.

Kierunek działań 2.2.: Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków

Wykorzystanie nowych technologii cyfrowych w ochronie zabytków będzie realizowane w ramach Narodowego Instytutu Dziedzictwa, jako zadania w ramach kontynuacji KPOZiOnZ na lata 2019-2022, głównie w ramach rozwijania portalu zabytek.pl oraz programu AZP+.

Program AZP+ ma funkcjonować jako nieinwazyjne wsparcie zarządzania dziedzictwem archeologicznym w Polsce. Realizacja celów Programu AZP+ pozwoli na nowoczesne zarządzanie dziedzictwem archeologicznym w Polsce oraz skuteczniejsze wypełnianie założeń *Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego* (Dz.U. 1996 nr 120 poz. 564) poprzez tworzenie warunków do ochrony relikwów archeologicznych in situ oraz rozpoznawanie

dziedzictwa przy pomocy nieinwazyjnych badań archeologicznych. Wprowadzenie centralnej i cyfrowej bazy danych o dziedzictwie archeologicznym przyczyni się do poprawy działania służb konserwatorskich, instytucji badawczych oraz firm i organizacji pozarządowych prowadzących działalność archeologiczną.

Zabytek.pl to serwis, który udostępnia informacje o polskich zabytkach wraz z ich opisami i multimedialnymi treściami: archiwalnymi i aktualnymi zdjęciami, skanami dokumentacji z krajowej ewidencji zabytków, modelami 3D obiektów, chmurami punktów, zdjęciami panoramicznymi, filmami dokumentalnymi oraz lokalizacją obiektów. W ramach działania zakłada się kontynuację zasilania bazy poprzez digitalizację materiału archiwalnego, zdeponowanego w poszczególnych archiwach – archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz archiwów Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków.

Kierunek działań 2.3.: Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami

Obok tradycyjnych form finansowania prac przy zabytkach: dotacjach ze środków budżetu państwa, jednostek samorządu terytorialnego jak również z programów europejskich należy wprowadzić katalog alternatywnych źródeł finansowania ochrony zasobu zabytkowego. Podstawowym założeniem Departamentu Ochrony Zabytków będzie wprowadzenia nowych mechanizmów aktywizujących w większym stopniu środki prywatne. Temu celowi służy propozycja wprowadzenie premii kredytowej pozwalającej na pozyskiwanie kredytów na inwestycje przy zabytkach na preferencyjnych warunkach oraz wsparcie dla crowdfundingu, służącego finansowaniu projektów dotyczących materialnego dziedzictwa kulturowego.

Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja) – cel 3.

Zrównoważony rozwój jest jednym z celów strategicznych Unii Europejskiej. Do realizacji nakreślonych celów zobligowane są wszystkie kraje EU, intensyfikując działania na poziomie krajowym w ramach wyznaczonych priorytetów. Działania w dziedzinie klimatu w związku z nasilającymi się i trudnymi do opanowania zmianami klimatycznymi stanowią obecnie jedno z ważniejszych zadań również w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty strategiczne ograniczające zmiany klimatyczne wymagają włączenia zasobu zabytkowego, tradycyjnych materiałów oraz technik budowlanych do zagadnień wspierających cele zrównoważonego rozwoju⁸.

Dlatego konieczne jest wypracowanie narzędzi strategicznego i lokalnego wpierania interesariuszy zmian na zasadach równości i szacunku dla tradycji i ekologii. Zadania mające na celu wypracowanie narzędzi przeciwdziałania zmianom klimatycznym powinny identyfikować i promować tradycyjne rozwiązania budowlane, ale także zrównoważone podejście do eksploatacji zabytków, ich roli w środowisku, stabilizowaniu ekosystemów, budowaniu bioróżnorodności.

⁸ Nowa Strategia UE w sprawie adaptacji do zmian klimatycznych, European Green Deal 2019, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-european-green-deal/file-new-eu-strategy-on-adaptation-to-climate-change>

Opracowanie badań, analiz i statystyk wskazujących na istotną rolę zasobu zabytków jako części środowiska, które stabilizuje procesy zrównoważonej urbanizacji i poprawia jakość życia mieszkańców stanie się podstawą kampanii społecznych i edukacyjnych dla mieszkańców, uczniów i jednostek wspierających ochronę zabytków w Polsce.

Kierunek działań 3.1.: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych

Kierunek oparty na roli zrównoważonego rozwoju w zachowaniu i trwałości dziedzictwa, wskazujący na systemowe powiązania uwarunkowań przyrodniczych z tradycyjnym, neutralnym dla środowiska sposobem budowania, konserwacji i pielęgnacji zabytków, jako główne narzędzie budowania odporności dziedzictwa na trwałe uszkodzenie i zniszczenie. Najważniejszym zadaniem będzie opracowanie projektu krajowej strategii mitygacji zmian klimatycznych na zabytki, której wyniki staną się podstawą do weryfikacji zagrożeń i sposobów im przeciwdziałania w ramach aktualizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych na poziomie krajowym i wojewódzkim, ale także podstawą do wypracowywania nowych narzędzi we współpracy z Ministerstwem Środowiska.

Wsparcie działań przeciwdziałania zmianom klimatycznym na poziomie lokalnym zostanie opracowane w postaci zaktualizowanej wiedzy dotyczącej tworzenia modelowych gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w odniesieniu do właścicieli zabytków lub inwestorów przekształcających tradycyjny krajobraz historyczny w ramach nowych inwestycji, jako poradnik zawierający współczesne projekty domów pozytywnie korespondujące z otaczającą zabudową zabytkową.

Jako istotne wskazano także zadania wzmacniające odporność środowiska kulturowego i przyrodniczego poprzez upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska materiałów i technik konserwatorskich w pracach konserwatorskich. Zadania realizowane będą w ramach Centrum Architektury Drewnianej (NID) i warsztatów konserwatorskich NIKZ, zostało dedykowane do użytkowników, wykonawców prac konserwatorskich, rzemieślników i pracowników służb konserwatorskich. Zadania dotyczą warsztatów praktycznych i opracowania modelowych dokumentacji konserwatorskich oraz materiałów instruktażowych dla różnych grup zabytków.

Kierunek działań 3.2.: Edukacja i podnoszenia świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunek działań o charakterze ogólnym, edukacyjno-społecznym, dedykowano szeroko, do grup, które nie są bezpośrednio odpowiedzialne za ochronę zabytków. Ma na celu wzrost zainteresowania dziedzictwem i lepsze docieranie z treściami istotnymi dla ochrony dziedzictwa do odbiorców nieposiadających ugruntowanej wiedzy o dziedzictwie i zabytkach. Proponowane kampanie dotyczą opracowania programów edukacyjnych i zmian w podstawach programowych dla szkół podstawowych w celu zwiększenia wrażliwości najmłodszego pokolenia na dziedzictwo, zabytki architektoniczne i archeologiczne.

Wybrane zadania mają na celu wprowadzenie narzędzi badań statystycznych do popularyzowania i uzasadniania zadań realizowanych w zabytkach dzięki badaniom i raportom statystycznym. Zadanie pomiarowe ma określić stosunek Polaków do dziedzictwa kulturowego, tożsamości kulturowej, zaangażowania społecznego i edukacji na rzecz dziedzictwa. Zadanie to obejmować będzie dwa duże badania socjologiczne obejmujące diagnozę społeczną sposobów użytkowania dziedzictwa i segmentację jej użytkowników. Działanie przewiduje również realizację wyspecjalizowanych szkoleń dla przedstawicieli sądów i prokuratury, Policji, Krajowej Administracji Skarbowej i Straży Granicznej w zakresie charakterystyki zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego oraz zwalczania i zapobiegania przestępczości przeciwko zabytkom. Organy ścigania powołały koordynatorów ds. zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu, jednak nie ma platformy współpracy i bieżącej wymiany informacji, nawet gdy działania dotyczą tego samego regionu kraju.

Ponadto ciekawy rozwiązaniem jest zainicjowanie Forum Posiadaczy Zabytków jako miejsca wymiany doświadczeń i wspólnych inicjatyw różnych grup interesariuszy.

Wnioski końcowe

Wieloletnie doświadczenia służb konserwatorskich i gremiów eksperckich w zakresie ochrony i zarządzania zasobem zabytkowym wskazały konieczność podjęcia wielu strategicznych dla przyszłości polityki konserwatorskiej zagadnień, których ramy i kierunki dalszego postępowania powinny zostać określone w dokumencie wieloletnim na poziomie krajowym, o charakterze wdrożeniowym. Postulaty nakreślone na najbliższe lata wynikały z potrzeb środowiska i dotychczasowych analiz.

Nowelizacji wymagają przepisy ustawy o ochronie zabytków w zakresie jednoznacznego określania wartości zabytkowych i opartych na nich formach ochrony, ze szczególnym wzmocnieniem formuł dotychczas nieobecnych lub w sposób zbyt ogólny zdefiniowany (miejsca UNESCO i pomniki historii). Konieczne jest również zweryfikowanie zasobu umykającego całościowej weryfikacji lub trudnego do weryfikacji ze względu na dotychczasowe funkcje (zabytki kolejowe i kopalniane), a szczególnie narażonego w związku z wieloma programami strategicznymi o charakterze modernizacyjnym (wtórnie oddziałującym degradacyjnie na zasób potencjalnego dziedzictwa, zwłaszcza techniki). Środowisko zajmujące się zabytkami wskazywało również na braki w jasnych standardach opracowywania najważniejszych dokumentów polityki konserwatorskiej na poziomie województwa lub samorządu (plany zarządzania parków kulturowych i miejsc UNESCO, gminne programy opieki nad zabytkami, strategię wojewódzkie itp.), oraz wsparciu służb konserwatorskich w uproszczeniu i cyfryzacji procesów administracyjnych z rozbudowaniem pomocniczych narzędzi informatycznych i digitalizacyjnych. Ponadto nowa doktryna konserwatorska coraz częściej oparta na partycypacyjnych modelach działania (HIA i Konwencja z Faro) i wspólnym zarządzaniu zasobem wielu interesariuszy wymaga zmiany podejścia do sztywnych podziałów kompetencyjnych, aktywniejszej postawy właściciela, użytkownika i społecznego filaru dziedzictwa, przy aktywnym wspieraniu (także finansowym) działań adaptacyjnych i utrwalających tożsamość dawnych

procesów technologicznych, użytkowych, oraz tradycyjnych technik i technologii w zabytkach. Poszerzenie profilu aktywnego uczestnika procesów kształtowania zmian w zabytkach wymaga jednak dobrego przygotowania i wrażliwości społecznej, kształtowanej od najmłodszych lat edukacji, aż po wysokowyspecjalizowanych ekspertów opracowujących projekty, wykonujących prace i oceniających te działania organów, dlatego edukacja i partycypacja stały się jednym z wiodących zagadnień wymagających zmian także na poziomie legislacyjnym w ostatnim czasie.

Bibliografia

European Green Deal (Bruksela, 11.12.2019 r. COM(2019) 640 final), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f01aa75ed71a1.0016.02/DOC_1&format=PDF

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z La Valetta z dnia 16 stycznia 1992, Dz.U. 1996 nr 120 poz. 564.

Gruszecki A., et al., *Kartograficzne udokumentowanie zasobów budownictwa obronnego w Polsce od połowy XVIII wieku do 1945 roku*. Projekt badawczy KBN nr 7T07F03610, m-pis z częścią kartograficzną w zbiorach Zakładu Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1997.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997, Dz. U. 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001, Nr 28, poz. 319, z 2006, Nr 200, poz. 1471, z 2009, Nr 114, poz. 946.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1976 nr 32 poz. 190.

Molski P., et al., *Wytyczne Generalnego Konserwatora Zabytków z 6 października 2021 dotyczące ochrony zabytkowych dzieł budownictwa obronnego - fortyfikacji wzniesionych od poł. XVIII w. do końca I wojny światowej*, Warszawa 2021, Syg. DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP, https://konserwator.nid.pl/media/procedure_standard/dziela-budownictwa-obronnego-wytyczne.pdf

Nowa Strategia UE w sprawie adaptacji do zmian klimatycznych, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-european-green-deal/file-new-eu-strategy-on-adaptation-to-climate-change>

Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 27 września 2022 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu uchwały Rady Ministrów w sprawie "Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022". M.P. 2022 poz. 998.

Pałubska K., Zalaśńska K., *Najnowsze dokumenty strategiczne określające zmiany w podejściu do modernizacji zabytków w Polsce*, [w:] *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego*, 2021(11), ss. 127-142, 10.35784/odk.2811

Ustawa z 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. 2022, poz. 840.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 Kodeks postępowania administracyjnego, Dz. U. z 2023 r. poz. 775.

Wielgus K., et al., *Wprowadzenie do wytycznych i standardów dotyczących ochrony zabytkowych dzieł budownictwa obronnego*, Warszawa 2021, Syg. DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP, https://konserwator.nid.pl/media/procedure_standard/dziela-budownictwa-obronnego-wprowadzenie.pdf

Wytyczne operacyjne dotyczące wdrażania Konwencji światowego dziedzictwa, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

Zalaśńska K., Pałubska K., *Guidelines and Instructions of the General Conservator of Historical Monuments: New Tools for Conservation Policy*, [w:] *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021(68S), 9–16, doi: 10.48234/WK68SCONSERVATOR